

Het oergevoel van Jan Rokus van Roosendael

‘MIJN MUZIEK IS LEVENSFILOSOFIE’

Jan Rokus van Roosendael maakt in zijn composities graag gebruik van vormprincipes uit de oosterse muziek. Cycliciteit bijvoorbeeld: de kringloop van de seizoenen, de planeten, de kosmos, het van huis gaan en weer thuiskomen. In zijn nieuwste stuk 'Space of Time' is het orkest ruimtelijk opgesteld in acht groepen, als wielen die in hun eigen tempo ronddraaien. De instrumenten functioneren soms als onafhankelijke radertjes. 'Vergelijk het maar met een planetenstelsel waarin elke planeet een eigen omloopcyclus heeft.'

door Jacqueline Oskamp

‘Muziek moet voor mij verbonden zijn met een soort oergevoel, het mag niet een klinisch concept zijn. Oermuziek is niet gerelateerd aan een bepaalde periode of cultuur - je kunt het vinden bij Miles Davis, die soul, of in de Sacre van Stravinsky. Uit die stukken spreekt een oergeest, een trilling die heel diep gaat. In veel niet-westerse muziek is dat sterk aanwezig, maar ook bijvoorbeeld in enkele stukken van Boulez, zoals Rituel.’ Jan Rokus van Roosendael (1960) is gefascineerd door oosterse muziek. Afgezien van het feit dat hij in een gamelanorkest speelt en de Indiase tabla bespeelt, verwerkt hij oosterse principes op verschillende manieren in zijn eigen composities. Zelf definieert hij de thematiek van zijn muziek in termen van statisch versus dynamisch, twee tegengestelde eenheden die hij probeert te verenigen. Generaliserend gesproken wordt oosterse muziek gekenmerkt door een modaal karakter, heterofonie, cyclische vormen, repeterende patronen, een langzame ontwikkeling van het muzikale materiaal en een streven naar eenheid (in plaats van bijvoorbeeld twee contrasterende thema's). De westerse muziek is daarentegen weggevoerd van de modale toonsoorten en door de ontwikkeling van notatie is er de mogelijkheid geschapen voor een polyfone en later harmonische componeerwijze. Daarnaast is westerse muziek tegengesteld aan oosterse muziek wat betreft de lineaire ontwikkelingsvorm, een voorkeur voor variatie en contrastwerking.

In zijn composities maakt Jan Rokus van Roosendael vaak gebruik van oosterse vormprincipes. In *Tala* voor orkest (1987) bijvoorbeeld, is in het eerste deel het ritme in cycli georganiseerd: specifieke patronen keren steeds terug, aangegeven door een signaalachtige eerste noot, de sam. Ook is het orkest op een onconventionele manier opgesteld waarbij instrumenten naar functie zijn opgedeeld: instrumenten die voor nagalm zorgen (de tampura), de ritmesectie (ta-bla) en de melodie-instrumenten (een zangerofsrfa).

Irama for piano and 9 percussionists, schreef hij in 1983 na kennis te hebben gemaakt met het gamelanorkest. In dit stuk is de gongcyclus verwerkt, een typisch gamelanprincipe. Zo'n cyclus kan worden vertraagd of versneld. Met andere woorden, de muzikale motieven zijn statisch, maar kunnen steeds meer in elkaar geschoven worden waardoor er een intensivering plaats vindt. Voor al deze stukken geldt dat de grondstructuur statisch en streng is, maar de invulling beweeglijk en dynamisch. En uiteindelijk werken verschillende stukken van Van Roosendael naar een duidelijke climax toe, zoals in *Events for piano and windinstruments* (een uitwerking van *Events* voor piano solo uit 1986), dat vorige maand in première ging. Dit stuk is opgebouwd uit losse fragmenten ('events') die ogenschijnlijk niets met elkaar te maken hebben, wat ook gesuggereerd wordt door de notatie, maar naar het slot toe opbouwen naar een zeer dramatisch hoogtepunt, geaccentueerd met zware slagen op de tam-tam.

Oerknal

Ook *Space of Time*, geschreven in opdracht van Het Gelders Orkest en dat deze maand in première gaat, bevat zo'n climax. Het onderwerp van het stuk is niets minder dan de big bang van het heelal. De oerknal. Het stuk begint met een e (een liëvelingston van Jan Rokus) die het 'niets' symboliseert en die, gespeeld door verschillende klankkleur-groepen, drie minuten rondzingt. Dan wordt een enorm crescendo opgebouwd dat cumuleert in dé explosie, waarop 'de tijd' in de vorm van een gestaag tikkende lockdrum begint te lopen. Vervolgens begint het heelal uit te dijen en vindt alles geleidelijk zijn plaats: de puls wordt steeds langzamer, het harmonisch tempo vertraagt, de delen worden langer en de ambitus van het notenmateriaal - aanvankelijk een clustertje - wordt steeds groter. In *Space of Time* is het orkest opgedeeld in acht groepen die ruimtelijk zijn opgesteld. Daardoor is een duidelijke scheiding van kleuren hoorbaar, maar óók dat elke groep zijn eigen cyclus speelt. Het zijn als het ware acht wielen die in hun eigen tempo ronddraaien. En zelfs binnen die groepen functioneren de verschillende instrumenten soms als onafhankelijke radertjes. Jan Rokus van Roosendael vergelijkt dit principe met een bus die elk uur langs komt rijden en een fietser die elke tien minuten voorbij pendelt. Of met een planetenstelsel waarbij iedere planeet een eigen omloopcyclus heeft. Hij merkt daarbij op: 'Of het werkt weet ik niet. Het gevaar is soms dat het verhaal zo mooi is, dat je je laat meeslepen door het idee op zich. Terwijl je altijd je objectiviteit ten opzichte van de muziek zelf moet behouden.'

Jan Rokus van Roosendael is afkomstig uit een groot en muzikaal gezin ('Mijn vader was een alleskunner. Hij was onder andere organist en kon al spelend fuga's transponeren, dus van hem heb ik waarschijnlijk die muzikaliteit geërfd.') Als jongste in een rij van negen kinderen, trof Jan Rokus een permanent bezette piano aan, dus koos hij aanvankelijk viool als instrument. Later kwam daar de piano bij. Als kind schreef hij echter ook

verhaaltjes en tekende veel. 'Ik heb altijd alles zelf willen doen. Dus als ik een boek las, wilde ik dat zelf ook kunnen. Zo schreef ik ook al jong stukjes voor viool en dwarsfluit, voor mijn zus en mezelf.' Na de middelbare school was de keuze van een vervolgopleiding zo moeilijk dat hij zich inschreef voor de tekenacademie, musicologie en compositie. 'Dat was natuurlijk niet vol te houden. Na een jaar viel de tekenacademie af en na mijn kandidaatsexamen ben ik met musicologie gestopt.' Jan Rokus studeerde compositie in Amsterdam bij Robert Heppener en instrumentatie bij Geert van Keulen. 'Heppener leerde mij de aandacht voor het detail. Soms zaten we een hele middag over één maat te praten. En verder kreeg ik een soort ontwikkelingshulp van hem. Ik hield erg van statische muziek en hij stond meer in de romantische traditie van ontwikkelend schrijven. Bij hem leerde ik die twee te combineren: een spanningsboog mét statische elementen. We hadden daar vaak strijd over, maar uiteindelijk werden dat mijn beste stukken. Die oppositie scherpt je enorm. Ik denk dat als ik bij Ton de Leeuw had gezeten, ik waarschijnlijk te eenzijdig was geworden.'

[illustratie: Eerste twee bladzijden van 'Events' for piano and windinstruments (1992) > M&M_illustratie.pdf]

Waar komt jouw interesse voor niet-westerse muziek vandaan ?

Jan Rokus van Roosendaal: 'Je kunt niet altijd helemaal verklaren waarom je van iets houdt. Het is een soort herkenning. Al op de middelbare school hoorde ik platen van Japanse muziek en die vond ik zo ongelooflijk mooi. En ik heb ook wel muzikale dromen gehad met een soort folkloristische muziek, van die heldere dromen die je niet meer vergeet. Kennelijk zit er iets in mijn onderbewuste dat zich daar mee bezig houdt. Het gekke is dat je soms heel lang intuïtief met iets bezig kunt zijn wat pas veel later een concrete vorm aanneemt. Die ervaring had ik toen ik ooit twee maanden in Indonesië was. Opeens werd alles werkelijkheid. Ik zie intuïtie als een soort onderbewuste kennis en op een gegeven moment wordt dat onderbewuste bewust en schuift de intuïtiegrens weer op. Een soort inpoldering van het onderbewuste.'

In hoeverre spreken oosterse ideeën jou ook aan?

'Als ik componeer ben ik niet in trance, maar het is wel een zoeken naar binnen toe. Op dagen dat ik een bepaalde houding niet vind, kan ik ook moeilijk schrijven. Ook het idee van cycliciteit spreekt mij aan. Cycliciteit, een elementaire wet, die te vinden is in de seizoenen, de planeten, de kosmos, maar ook het simpele van huis gaan en weer thuiskomen. Zo zie ik het leven ook als een van huis gaan en weer thuis komen. Je wordt geboren en op dat moment ben je jezelf. Dan door opvoeding en invloeden van buitenaf dwaal je eigenlijk een beetje van jezelf af. En de bedoeling is dat je op latere leeftijd weer steeds dichterbij komt te zitten op je levenslijn. Samenvattend kun je het leven als een omweg naar jezelf beschouwen. 'Die ideeën komen ook in mijn muziek terug. Mijn muziek is niet puur abstract, maar veel meer een levensfilosofie. Dat onderscheid tussen dynamische en statische muziek is in feite heel relatief. Het is meer een verschil in standpunt. Als je naar de sterren kijkt heb je de indruk dat die stil staan, terwijl een fietser die voorbij komt heel snel lijkt te bewegen. In werkelijkheid blijken die sterren ongelooflijk snel te bewegen en die fietser heel langzaam. Dat is een kwestie van perspectief. 'Of neem een dirigent. Westerse dirigenten maken grote armbewegingen om climaxen aan te geven en het orkest reageert daarop. Over het algemeen slaan Japanse dirigenten heel kort en afgemeten en de geringste afwijking daarvan betekent voor die musici een ongelooflijke climax. In die zin kun je van oosterse muziek dus niet zeggen dat ze statisch is. Dat is relatief: het tijdsverloop is anders, langzamer, maar de werking is hetzelfde en zelfs zijn er schokken.'

Hoe 'oosters' is jouw muziek?

'Ik probeer geen gamelanorkest te imiteren. Ik schrijf voor een westers instrumentarium en in mijn muziek zit een gevoel voor ontwikkeling dat blijkbaar toch heel cultuurgebonden is. Wel probeer ik oosterse muziek te vertalen in vormstructuren en uiteindelijk gaat het om een gevoel van wat oosters is. Ton de Leeuw is daar ook mee bezig. Die neemt de modaliteiten letterlijk over. Maar ook met andere middelen kun je hetzelfde bewerkstelligen. Webern vind ik vrij oosters klinken: die verstilling. Terwijl hij totaal ander materiaal gebruikt. Dat geldt ook voor de culturen onderling; Japanse muziek lijkt absoluut niet op Indiase muziek en toch is de werking hetzelfde. Het ligt er maar aan wat je met je muzikaal materiaal doet. Het is een misvatting te denken: ik wil nu een spiritueel stuk schrijven, dus ik neem maar een Gregoriaanse melodie.'

Wat vind je van de huidige ontwikkelingen in de muziek, bijvoorbeeld van postmodernistische stromingen?

'Het zoeken naar een nieuwe vormen is heel belangrijk. Op gezette momenten is het nodig de traditie van je af te schudden en het verleden schoon te wassen. Met een schone lei beginnen. Ik denk dat de mens zelf nauwelijks verandert, maar je ziet vanaf de aller-vroegste culturen tot nu een voortdurende afwisseling tussen abstracte vormen en meer naar het naturalisme neigende vormen. Dat laatste zie je nu weer de overhand nemen.'

Maar zelf grijp je juist terug op heel traditionele vormen.

'Ja, omdat die zo elementair zijn. Het heeft met de werkelijkheid te maken, maar is tegelijk geabstraheerd. Gebundelde kracht, er zit niets teveel in en de vorm is tot in de essentie teruggebracht. Dat is mijn voorliefde. Abstractie en puurheid.'

Space of Time wordt uitgevoerd door Het Gelders Orkest o.l.v. Reinbert de Leeuw op 24 april in Ede, 25 april in Zutphen, 28 april in Arnhem en 29 april in Nijmegen

Events (voor piano solo) wordt gespeeld door Ivo Janssen op 22 mei in De IJsbreker in Amsterdam.

Bron: Mens & Melodie, April 1992 (blz 204-208)
Auteur: Jacqueline Oskamp